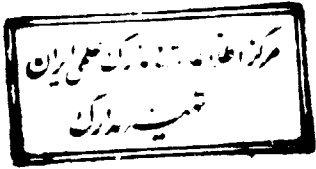

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

۱۰ / ۹ / ۱۳۸۰

«دانشگاه تربیت معلم تهران»

گروه فلسفه و کلام اسلامی

عنوان پایان نامه:

«مقایسه برهان صدیقین در حکمت مشاء و حکمت متعالیه»

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر مرتضی میرباقری

013214

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر رسولی پور

دانشجو:

سعید ریاحی

۳۹۱۹۹

تقدیم به:

پدر عزیز و مادر مهربانم

تشکر و قدردانی

اکنون که این رساله به پایان رسیده، بر خود لازم می‌دانم از اساتید بزرگوار و دوستان عزیزی که با راهنمایی و کمک خود مرا یاری نموده‌اند قدردانی نمایم.

از استاد فرزانه جناب آقای دکتر مرتضی میرباقری که در تمام مراحل از انتخاب تحقیق تا ارائه آن، بنده را راهنمایی نموده و جزوات با ارزششان را در اختیارم گذاشته‌اند صمیمانه تشکر و قدردانی می‌نمایم.

از استاد گرامی جناب آقای دکتر رسولی‌پور که با مشاورتشان در ارائه هر چه بهتر رساله سهم عمده‌ای داشته‌اند کمال قدردانی را دارم.

از استاد ارجمند جناب آقای دکتر غفور خوئینی مدیر محترم گروه که در طول مدت تحصیل زحمات زیادی را متقبل گردیده‌اند سپاسگزارم.

و نیز از سایر اساتید و کارکنان گروه فلسفه و کلام اسلامی و از دوستان عزیز آقایان وحید ریاحی، فردین محرابی کالی، مختار عموزاده، محمد گرجی که در مراحل پایانی رساله مرا یاری نموده‌اند،

و از سرکار خانم معینی که زحمت تایپ پایان‌نامه را تقبل نموده‌اند،

تشکر و قدردانی می‌نمایم و موفقیت همه این عزیزان را از خداوند منان مسئلت دارم.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۷	مقدمه
فصل اول : کلیات	
	بررسی براهین خداشناسی ارسطوئی
۱۲	الف : برهان حرکت
۱۴	- محرک نامتحرک
۱۵	- اصول مقدماتی اثبات محرک اول یا محرک عقلی
۱۶	نقد و بررسی:
۱۹	ب : برهان حدوث
۲۱	- نظر متکلمان در مورد حدوث یا قدم عالم
۲۲	- نظریه فیلسوفان مشائی در مورد حدوث و قدم عالم
۲۳	برهان حدوث متکلمین
۲۵	نقد و بررسی
۲۶	ج - برهان وجوب و امکان
۳۰	نقد و بررسی
۳۲	تاریخچه برهان صدیقین
۳۵	جایگاه برهان صدیقین در مجموعه براهین
۴۳	فهرست ارجاعات فصل اول

فصل دوم: برهان صدیقین در حکمت مشاء

۴۸	ابن سینا و حکمت مشاء
۴۸	الف - هستی شناسی
۴۹	ب - خداشناسی
۵۰	ج - جهان شناسی
۵۲	برهان صدیقین ابن سینا
۵۲	اصل اول:
۵۴	اصل دوم:
۵۶	اصل سوم:
۶۱	اشکالات و اعتراضات
۶۱	اشکال فخر رازی
۶۳	اشکال ابن رشد
۶۴	اشکالات صدر المتألهین
۶۸	اشکال غزالی
۷۳	آیا برهان ابن سینا را می توان برهان صدیقین نامید؟
۷۵	تقریرات نوزده گانه حکیم آشتیانی
۷۹	تقریر برهان صدیقین در حکمت اشراق
۸۴	بررسی برهان صدیقین سینوی

۸۹	معایب و نقایص برهان
۹۰	فهرست ارجاعات فصل دوم
فصل سوم: برهان صدیقین در حکمت متعالیه	
۹۴	صدر المتألهین و حکمت متعالیه
۹۵	اصالت و وحدت وجود
۹۷	حرکت جوهری
۱۰۰	مقدمات برهان صدیقین
۱۰۰	مقدمه اول: اصالت وجود
۱۰۲	- نخستین برهان اصالت وجود
۱۰۳	- برهان دوم
۱۰۵	- برهان سوم
۱۰۸	مقدمه دوم: وحدت تشکیکی حقیقت وجود
۱۰۹	آراء و اقوال
۱۱۳	دلیل اول بر مراتب تشکیکی وجود
۱۱۴	- دلیل دوم بر مراتب تشکیکی وجود
۱۱۸	- اشکال اول
۱۱۹	- اشکال دوم
۱۲۴	مقدمه سوم: وجود بسیط است

مقدمه چهارم: امکان فقری.....	۱۳۱
امکان فقری (وجودی).....	۱۳۳
تقریر ملاصدرا از برهان صدیقین.....	۱۳۷
بررسی برهان صدیقین صدرالمتألهین.....	۱۴۶
تقریر حکیم سبزواری از برهان صدیقین.....	۱۵۲
توضیح برهان صدیقین از حکیم سبزواری.....	۱۵۴
تقریر نخست برهان صدیقین از علامه طباطبائی.....	۱۶۱
تقریر دوم برهان صدیقین از علامه طباطبائی.....	۱۶۲
بررسی برهان صدیقین در کلام علامه طباطبائی.....	۱۶۵
فهرست ارجاعات فصل سوم.....	۱۶۸

فصل چهارم: برهان وجودی آنسلم و دکارت

تاریخچه برهان وجودی.....	۱۷۴
تقریر آنسلم.....	۱۷۵
نقد گونیلون و پاسخ آنسلم.....	۱۷۸
دکارت و برهان وجودی.....	۱۷۹
تقریر دکارت از برهان وجودی.....	۱۸۰
مناظره گاسندی و دکارت.....	۱۸۵
نقد کانت.....	۱۸۷

۱۸۹	بررسی برهان وجودی
۱۹۱	مقایسه برهان صدیقین و برهان وجودی
۱۹۲	فهرست ارجاعات فصل چهارم
	فصل پنجم: مقایسه برهان صدیقین در حکمت مشاء و حکمت متعالیه
۱۹۷	مقایسه برهان صدیقین بین حکمت مشاء و حکمت متعالیه
۱۹۸	طرح صدرایی برهان صدیقین:
۲۰۰	۱- انتقال از «موجود» به «وجود»
۲۰۴	۲- انتقال از «امکان ماهوی» به «امکان وجودی»
۲۰۷	۳- عدم نیازمندی به بطلان دور و تسلسل
۲۰۸	۴- اثبات صفات کمالیه خداوند
۲۱۰	اثبات برهان صدیقین به روش منطق جدید
۲۱۴	نقد و بررسی
۲۱۵	اثبات طرح صدرائی برهان صدیقین
۲۱۶	خاتمه
۲۱۹	فهرست ارجاعات فصل پنجم
۲۲۱	فهرست منابع

مقدمه

بدون شک برهان صدیقین برهانی است که از تأمل در نفس وجود بی‌آنکه نیازی به لحاظ کردن و مدد گرفتن از پدیده‌ها باشد به وجود واجب استدلال می‌شود. سبب نامگذاری این برهان به صدیقین آن است که شیوه استدلال انبیاء و اولیاء و حکمای الهی - که جمله نیکان و راستان (= صدیقین) و حق جویانند - همانا شیوه تأمل در هستی به قصد اثبات هستی مطلق است. این شیوه، روشی الهی و قرآنی است که در قرآن کریم این سان طرح شده است: «اولم یکف بربک انه علی کل شیء شهید» آیا برای اثبات وجود حق این معنا که او بر هر چیز گواه است، کافی نیست (فصلت، ۵۳)

عنوان صدیقین را نخستین بار ابن‌سینا به این برهان اطلاق کرده است؛ وی در انتهای نمط چهارم اشارات می‌گوید: تأمل کن که چگونه بیان ما درباره ثبوت اول تعالی و وحدانیت او در برائتش از نقصها نیازمند به چیزی جز تأمل در نفس وجود نبود... اینگونه حکم و استدلال از آن صدیقین است که خدا را بر وجود خدا گواه می‌گیرند.

این برهان پس از ابن‌سینا در تمام کتب فلسفی در بحث اثبات واجب‌الوجود طرح شده است.

پس از آن، برهان صدیقین با تقریر ملاصدرا جلوه‌ای دیگر یافت. او برهانش را محکمتر و روشن‌تر و شریف‌تر از براهین دیگر می‌داند. برهان او مبتنی بر مبانی عقلی فلسفه اوست. به جهت اهمیت تقریر سینوی و صدرائی برهان صدیقین و نقش مهمی که دو مکتب در طرح و تکامل برهان داشته‌اند، این رساله به بررسی تقریرهای ابن‌سینا و ملاصدار پرداخته و مبانی و

نتایج برهان را در حکمت مشاء و متعالیه مقایسه نموده است.

ضمن اینکه با صراحت می‌توان گفت کتب اسفار اربعه ملاصدرا و اشارات و تنبیهاات ابن سینا، مهمترین و کلیدی‌ترین کتابهای موجود در این موضوع است. علاوه بر این دو کتاب از سایر کتب و رسالات دیگری نیز استفاده شده است.

لیکن نکته‌ی حائز اهمیت و ویژگی هر یک از کتب جدید فعلی مربوط با موضوع را می‌بایست در بررسیهای ناقص و احیاناً نیمه تمام و نیز پرداختن به حاشیه برهان صدیقین جستجو کرد. با توجه به این نکته، و با شناخت از این موضوع در جهت دستیابی به نتیجه صریح و روشن از یک طرف و پرداختن جامع و کامل از طرف دیگر با تأکید بر مسائل اصلی و کلیدی، در این رساله سعی شده تا شیوایی و صراحت نیز به طور مشخص رعایت شود.

یکی از مسائلی که در همین ارتباط و در این رساله مورد توجه فراوان قرار گرفت، بررسی و دقت در اکثر کتابهای ملاصدرا و ابن سینا است. این امر با توجه به ماهیت این برهان، کمتر مورد توجه پژوهشگران بوده است. ضمن اینکه می‌بایست، برای نگاه جامع رساله در بررسی این برهان - از فیلسوفان اولیه گرفته تا عصر حاضر - نیز اهمیت خاصی قائل شد.

شیوه اصلی نگارش در این رساله، بررسی و تحقیق در منابع اصلی و مهم مرتبط با موضوع استوار است بدین معنی که در بررسی کتابخانه‌ای از منابع پایه‌ای و نیز منابع و رساله‌هایی که درباره برهان صدیقین بعمل آمد جمع‌آوری مطالب صورت گرفته و عقاید مختلف در ارتباط با موضوع بررسی شده و در پایان مقایسه‌ای بعمل آمده است.

لازم به یادآوری است از آنجا که حکمت مشاء و متعالیه مهمترین نقش را در طرح و تکامل

برهان داشته. و ارتباطی که در این باره دارند این رساله انتخاب و به نکارش درآمده است. در این باره و در نگاهی اجمالی به فصلهای رساله می‌بایست از پنج فصل با عناوین متفاوت یاد کرد که شرح مختصر هر یک در ذیل می‌آید.

در فصل اول؛ رساله با عنوان کلیات؛ به بررسی براهین خداشناسی (حرکت، حدوث، وجوب و امکان) پرداخته و ذکر شده که به دلیل ضعف براهین، فیلسوفان مسلمان از این براهین عدول کرده و برهان دیگری که از استحکام و توانایی افزون برخوردار بوده بنیان نهادند. در ادامه به تاریخچه برهان صدیقین و جایگاه این برهان در میان مجموعه براهین اشاره شده است.

فصل دوم؛ به بررسی برهان صدیقین در حکمت مشاء پرداخته است. نخست حکمت مشاء معرفی شده است و سپس مقدمات برهان صدیقین ابن سینا و تقریر وی از برهانش بیان شده است. در ادامه اشکالات وارده بر این برهان ذکر شده و برهان وی مورد نقد و بررسی قرار گرفته است.

و نیز در این فصل تقریرات نوزده گانه حکیم آشتیانی ترجمه شده و تقریر سهروردی نیز بیان شده است.

فصل سوم؛ با معرفی حکمت متعالیه آغاز شده و در آن ابتکارات فلسفی ملاصدرا بیان شده است.

طرح مقدمات برهان ملاصدرا نیز از دیگر مباحث این فصل می‌باشد که پس از اثبات آنها تقریر صدر المتألهین بیان شده، و مورد بررسی قرار گرفته است.

مباحث پایانی فصل سوم اختصاص به تقریر حکیم سبزواری و علامه طباطبائی از برهان صدیقین دارد.

در فصل چهارم؛ برهان وجودی در فلسفه غرب مورد بررسی قرار گرفته است. نخست تاریخچه برهان و پس از آن تقریر آنسلم و تقریر دکارت بیان شده است. در ضمن مطالب این فصل، نقادی‌های وارده بر این برهان نیز ذکر شده است. در پایان این فصل هم برهان صدیقین با برهان وجودی مقایسه شده است.

فصل پنجم؛ نیز به مقایسه برهان صدیقین در حکمت مشاء و متعالیه پرداخته و در این فصل نیز تقریر برهان ابن سینا و صدرالمتهلین به روش منطقی ریاضی اثبات شده است. در پایان امید است این پایان نامه که به هدایت و راهنمایی دکتر میرباقری و دکتر رسولی‌پور به انجام رسیده، بتواند به هدفهای اصلی رساله دست یابد و در شناخت و شناساندن برهان صدیقین از طریق بررسیهای مبتنی بر تحقیق علمی و استدلالهای روشن مؤثر افتد و مفید واقع

شود.

کلیات

کلیات

بررسی براهین خداشناسی

الف : برهان حرکت

پیش از بیان برهان صدیقین، ابتدا به بررسی براهین خداشناسی که قبل از ابن سینا مطرح بوده می‌پردازیم در این راه به بیان برهان حرکت ارسطوئی به عنوان نخستین برهان خداشناسی می‌پردازیم.

ارسطو در کتاب مابعدالطبیعه (متافیزیک) کتاب دوازدهم در تلاشش برای تبیین حرکت، ابراز می‌دارد که تنها تبیین عقلی قانع‌کننده حرکت، تبیینی است بر حسب محرک نامحرکی که صرفاً واسطه در انتقال حرکت به دیگران نیست.

از آنجا که همه اجسام متحرک و محرک در جهان خود واسطه در حرکت شیء دیگر هستند برای حرکت آنها احتیاج به محرکی است که خود دیگر متحرک نباشد. این محرک، موجود، جوهر و فعلیتی ازلی خواهد بود.

اما محرک نامحرک - الوهیتی که بدین ترتیب ارسطو به آن می‌رسد - به طور فیزیکی افلاک را حرکت نمی‌دهد، بلکه شوق و اشتیاق به اوست که باعث حرکت آنها می‌شود: و چون ارسطو ماده را ازلی می‌داند، برهان او مبدأ و خلقت آن را بیان نمی‌کند.^(۱)

برای درک بهتر نظر او باید دیدگاه وی را پیرامون قوه و فعل بدانیم. از دیدگاه ارسطو همه اشیاء در جریان تغییر هستند و هر چیزی دارای غایتی است. هر شیء برای این که آن چیز بشود که صورت آن به عنوان غایت برای آن قرار داده، دارای یک قوه و نیرو است. از این رو در همه اشیاء یک قوه پویا و دینامیک (dynamic power) برای کوشش به سوی آن غایت وجود